

КРАЄЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94(477.52)«1917/1922»:374.7

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2019.55.6>

АРТЮХ В. О.

«ПРОСВІТИ» ЛИПОВОДОЛИНЩИНИ В 1917-1922 РОКАХ

У статті простежується становлення та специфіка діяльності осередків товариства «Просвіта» на території сучасного Липоводолинського району Сумської області в добу Української революції (1917-1921) та перші роки советської влади. Розкриваються такі форми діяльності товариства як організація початкової освіти, театральної справи, функціонування просвітянських бібліотек, формування історичної свідомості та конструювання образу поета Тараса Шевченка як «батька» української нації. Наголошується на національному характері діяльності товариства.

Ключові слова: «Просвіта», Липоводолинщина, Українська революція, театр, історична свідомість, освіта, бібліотеки, Тарас Шевченко.

Часи Української революції (1917-1921) супроводжувалися ще й процесами національно-культурного відродження українського етносу. Важливу роль у цих доленосних подіях відіграла діяльність культурно-просвітнього товариства «Просвіта». Як тепер стає зрозуміло, наполеглива праця просвітянських осередків сприяла не лише піднесенню культурного рівня народу, а ще була й важливим чинником українського державотворення.

За останні 30 років ми маємо досить великий масив історичних досліджень як з проблем освітянського руху в Україні загалом, так і розкриття ролі та значення діяльності «Просвіт» в конкретних умовах Української революції. Тут потрібно назвати дослідження Л. Бадєєвої [1], Р. Гарата, А. Коцура, В. Коцура [3], Л. Євселевського і С. Фарини [18], В. Зеленого [19], І. Зуляка [20], О. Коновця [21], О. Лисенка [22], Б. Савчука [23], О. Цапка [26], Т. Чугуя [29].

Та незважаючи на вагомий доробок науковців із зазначеної теми, багато невирішених питань ще залишається. Одним з напрямків подальших досліджень може бути заглиблення аналізу просвітянського руху на первинний, локальний рівень його діяльності. Саме на рівні такого «локусу» як село та хутір, де в дореволюційні часи українська етнічність існувала в «приспаному» й непроявленому вигляді, можна добре бачити як завдяки не в останню чергу діяльності «Просвіт» (хоча, звичайно, в цьому процесі були задіяні не лише вони) розпочинається те українське національно-культурне відродження, що врешті-решт перевело буття українського етносу на якісно новий рівень його існування - на рівень модерної нації.

В цій розвідці за мету якраз і ставиться з'ясування особливостей функціонування «Просвіт» серед сільських співтовариств на невеликій території сучасного Липоводолинського району Сумської області в добу Української революції та перші роки советської влади (тоді ця територія

Артюх В'ячеслав Олексійович - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Сумського державного університету (Україна). Orcid ID: 0000-0003-4119-1571.

обіймала північ Гадяцького повіту Полтавської губернії). Питання діяльності «Просвіт» у цій місцевості поки що не досліджувалося.

Лютнева революція 1917 року не лише зліквідувала самодержавство в Російській імперії, перетворивши її на демократичну країну, але ще й спричинила масовий підйом національних рухів. Після виникнення в Києві Української Центральної Ради 3-4 березня по всій території, населеній українським етносом, починають виникати такі національно-культурницькі організації як «Просвіти»¹. Не буде великим перебільшенням сказати, що фактично вони були представниками Центральної Ради по містах, селах та хуторах. Революція 1917 р. підняла на новий рівень процеси українського національного самоусвідомлення й осередки «Просвіт» стали головними «українізаторами» малоросійського народного середовища через систему освіти, бібліотек, театральної і хорової діяльності, курсів українознавства, читання лекцій тощо.

На півночі Гадяччини осередки «Просвіт» закладаються, починаючи з квітня 1917 р. Так, в селі Подільки осередок «Просвіти» був утворений 18 квітня 1917 року і нараховував на час свого заснування 117 членів [5, арк. 60]. Тоді ж виникає й Капустинська «Просвіта» [6, арк. 23]. На першому повітовому зібранні «Просвіт» 18 червня 1917 р., де також було створено й Спілку «Просвіт» Гадяцького повіту, були присутні представники цього товариства з шести сіл, які входять до складу теперішньої Липоводолинщини: Липової Долини, Русанівки, Беєвого, Лучок, Капустинець та хутора Хоменки [24, с. 3]. Крім того, осередки «Просвіт» у другій половині 1917 р. виникають також у Синівці (організоване 15 листопада) та Підставках. Всі вони входили в повітову Спілку як автономні члени, але частину прибутків від своєї діяльності передавали на її потреби.

Регулював порядок діяльності «Просвіт» статут, у відповідності з яким «Просвіта» засновувалась і діяла. Тому, наприклад, Семенівський сільський комітет Берестівської волості звертається в червні 1917 р. до Полтавської «Просвіти» з таким проханням: «Сільський комітет просит Раду Полтавского Товарищества Просвита выслать Статут для руководства организации Просвита в селе Семеновке» [27, арк. 74]. У відповідності зі статутом для реалізації своїх культурницьких настанов новостворені «Просвіти» організовували кілька відділів/секцій. Найчастіше це були освітня, музично-драматична, бібліотечна та лекційна. Ініціатором заснування осередків товариства також найчастіше виступала сільська інтелігенція. Так, вчителі заснували або брали активну участь у заснуванні «Просвіт» у Русанівці, Подільках, Берестівці, Беєвому, Панасівці, священники - у Капустинцях та Синівці. У Липовій Долині осередок заснували «гурток інтелігенції та свідоме селянство» [7, арк. 182]. Своїх приміщень спочатку «Просвіти» не мали й існували при школах.

20 вересня 1917 року для вирішення нагальних проблем просвітнянського руху в Києві з ініціативи позашкільного відділу освіти Генерального секретарства народної освіти Центральної Ради був скликаний Перший Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». На ньому був

---

¹ Товариство «Просвіта» було засновано у Львові в 1868 році, свою діяльність на землях підросійської України воно розпочало в роки революції 1905-1907 рр., наприкінці 1905 р.

присутній і уповноважений представник від Капустинської «Просвіти» Демид Товстий [28, арк. 82].

В часи Української Держави Гетьмана Скоропадського (квітень - грудень 1918 р.) розвиток просвітянського руху зіштовхнувся з великими труднощами. З одного боку, на місцях багато повітових старост були управліннями зі старим імперським мисленням і російським шовіністичним світоглядом, звідсіля їхнє негативне ставлення до українських «Просвіт». Та, з іншого боку, не потрібно забувати, що хоч осередки «Просвіт» і виникали на хвилі великого національного піднесення, але вся їхня подальша діяльність трималася на «голому» ентузіазмі просвітянського активу. Велика кількість селян-просвітян, які на початку масово включалися в активну роботу товариства, хотіли негайних успіхів і тому, зіштовхнувшись з проблемами, часто розчаровувались у розпочатій справі. Звідсіля, було ініціативне керівництво з великим запасом енергії й бажанням працювати - осередок «Просвіти» існував, не було - і він поступово занепадав. Не дивно, що в газеті Гадяцького земства «Рідний край» у жовтні 1918 р. вийшла стаття за підписом «Галь-Галь», в якій критикується бездіяльність «Просвіти» в с. Беєве, а її причиною називаються якраз такі розчаровані селяни [2, с. 2]. У 1918 р. припинила свою роботу й Капустинська «Просвіта», хоча драматичний гурток, який був у її складі, й надалі працював.

Організація театральної справи була одним з головних завдань просвітянських осередків повіту. Робота театральних секцій і драматичних гуртків - це основний вид діяльності «Просвіт». Саме через постановку спектаклів серед сільського населення поширювалися освітні ідеї, пробуджувалися національні почуття, формувалися естетичні смаки, тобто вони були важливим чинником піднесення їх загального духовного рівня. Треба сказати, що основним джерелом грошових надходжень «Просвіт» Гадяччини (крім членських внесків, звичайно) були якраз кошти, виручені від продажу квитків на такі вистави. Прибутки від театральних заходів часто йшли на благодійні цілі: на Український національний фонд, створений Центральною Радою, дітям із бідних родин, сиротам, інвалідам, армії. Щодо цих добровільних відрахувань (а за советської влади вони вже стали й обов'язковими), то можна згадати, що Подільківська «Просвіта» вже 6 червня 1917 р. перерахувала близько половини прибутку від вистави в Український національний фонд [25, с. 3]. Синівське товариство 7 січня 1920 р. від своїх прибутків перерахувало на Красну Армію 1351 карбованець [9, арк. 4]. Капустинське товариство в 1921 році передало кошти в Гадяч, у фонд на будівництво пам'ятника Тарасу Шевченку [14, арк. 1зв.], а в 1922 р. весь чистий прибуток від вистав перерахувало на користь голодуючим [16, арк. 2].

Потрібно сказати, що через брак коштів та невисокий інтелектуальний рівень неписьменного селянства «Просвіти» не могли дозволити собі постановку «складних» вистав. Найчастіше все обмежувалося простими за змістом та невеликими за обсягом п'єсами-жартами і водевіями. Тому в цей час в репертуарі просвітянських драматичних гуртків найпопулярнішими були такі п'єси як «Сватання на Гончарівці», «Пропечатали», «Кум-мірошник», «На Вкраїні», «Товариш Пролітайло». Інколи, йдучи назустріч невибагливим смакам глядачів, організатори вистав вводили до їх змісту співи й танці, яких

у самих творах не було. До того ж серед консервативно налаштованого старшого покоління селян, священників часто спостерігалася ситуація нерозуміння й неприйняття театральних ініціатив просвітян. Та спостерігалася й інша тенденція: багатьом селянам були образливими й швидко набридали п'єси про «придуркуватого хохла» й вони вимагали чогось серйознішого. В гадяцькій газеті «Рідний край» наводяться слова одного старого селянина про те, що: «І без того тяжке життя, а піди на тее «представлення», то не побачиш, щоб з панів сміялись, а все з нашого брата-мужика глузують, забавляючи нас як малих дітей» [17, с. 2].

Постановка п'єс - справа дороговартісна й вимагає багато зусиль з боку учасників драматичних гуртків. Багато коштів іде на виготовлення декорацій та інші підготовчі роботи. Крім того потрібний ще й театральний реквізит: костюми, грим, перуки, фарби тощо. А часто аматорам-гуртківцям бракувало ще й театральних приміщень. Тому Панасівська «Просвіта» показувала свої вистави у клуні [7, арк. 184], Липоводолинська «Просвіта» користувалася сценою, позиченою у селян [7, арк. 182], а у Подільках сцена ставилася в школі на шкільних партах [7, арк. 20].

Театрального майна «Просвіти» мали небагато. Так, на початок 1920 р., приміром, аматори театального гуртка Русанівської «Просвіти» мали у своєму розпорядженні сцену, макет хати, завісу та суфлерську будку [7, арк. 13], актори Подільківської «Просвіти» мали лише чотирнадцять рам для макету хати та суфлерську будку [7, арк. 20], «Просвіта» с. Підставка володіла лише макетом хати та завісою [7, арк. 40], Липоводолинська «Просвіта» із майна тримала у своєму розпорядженні також лише макет хати та декорацію для садка, сцену ж завішували полотнами [7, арк. 182]. А ще просвітянам Синівки на початку січня 1920 р. прийшлося заплатити за перуки для вистави «Степовий гість» місцевому перукарю Делерзону аж 500 карбованців [9, арк. 1].

Заслуговує на увагу й діяльність членів «Просвіт» з ліквідації неписьменності в повіті. В умовах, коли більше 80% сільського населення було неписьменним на перше місце в діяльності «Просвіт» виходить організація шкільної справи. Тому Подільківська «Просвіта» у 1918 р. організувала школу для дорослих, яку відвідувало переважно жіноцтво від 15 років. У ній вчителі місцевої школи навчали їх грамоти протягом двох місяців [7, арк. 36зв.]. Загальноосвітні курси для дорослих організувала в 1920 р. і Синівська «Просвіта» [7, арк. 23].

Одним із завдань роботи товариства було формування нової, української, історичної свідомості сільського населення. Лекції з української історії читалися в Підставках [7, арк. 40зв.], Панасівці [7, арк. 184]. У Саївській «Просвіті» на 8 березня 1920 р. також «було улаштовано читання з Історії України “Козаччина” з Грушевського, з Кобзаря Шевченка “Катерина”, з тв[ору] Тесленка “Син”», а «15 березня були улаштовані читання з Історії України - опов[іданя] Кашенко “Над козацьким порогом” і “Зруйнована Січ”» [7, арк. 159]. Систематичні читання з історії України проводила в 1920 р. й Синівська «Просвіта» [7, арк. 23]. А із п'яти лекцій, які були прочитані в Русанівській «Просвіті» в грудні 1921 р. дві були з історії України [12, арк. 5]. Результатом такої історико-просвітницької діяльності просвітянських

осередків ставало формування у свідомості сільського населення образу єдиної, існуючої неперервно в часі української спільноти, заглибленої в далеке минуле. У свою чергу, «розбуджуючи» національні почуття, історичні знання були важливою складовою нової української національної ідентичності.

Багато зусиль доклали просвітяни й до формування образу Тараса Шевченка як «батька» української нації. Конструювання із образу Тараса Шевченка знакової постаті і навіть її сакралізація були важливою складовою пропаганди українства, як у добу Української революції, так і пізніше - в роки існування советської України. Часто заповіти Кобзаря сприймалися населенням як своєрідна настанова національно-політичних перетворень в Україні. І тут важливу роль відігравали свята, які влаштовувалися «Просвітами» до шевченківських днів (9-10 березня) та перепоховання в Україні (21 травня) великого Кобзаря. У проведенні таких свят брали участь всі «Просвіти» повіту. Так, 25 лютого (за старим стилем) 1920 р. у Синівці навіть більшовицький ревком запрошував селян на свято, яке організувала місцева «Просвіта» з нагоди дня народження Тараса Шевченка із застереженням, що всяка «праця в цей день рішуче заборонена» [10, арк. 3]. А у своєму звіті Гадяцькому повітовому відділу народної освіти Синівська «Просвіта» вказувала, що «10-11 березня було улаштовано Свято Т. Г. Шевченка. а) 10 березня був улаштований дитячий ранок (деклямація, співи і дитяча п'єска «Чумацькі діти», а в вечері вистава «Наталка Полтавка» під акомпанімент роялі, муз. Лисенка і співи: бандура, муз. Давидовського і інші. б) 11 березня був літературний вечір (реферат о Шевченкові, відповідна дню деклямація) і співи» [7, арк. 23]. Програма Тарасового свята у цьому ж році, організована Берестівською «Просвітою» була схожою. У перший день (9 березня) зранку влаштовувався для учнів місцевих шкіл дитячий літературний ранок, а о 8 годині вечора у помешканні першої школи безплатний літературний вечір для дорослих з деклямацією творів та читанням біографії Т. Шевченка, а також з музикою та співами. На другий день (10 березня) вранці, о 10 годині, в церкві служилася панахида за Т. Шевченком, а ввечері, о 8 годині, в приміщенні школи драматичним гуртком улаштовувалися платні вистави «На перші гулі» та «Панська хворість» [7, арк. 27-27зв.].

Після зречення гетьмана П. Скоропадського влада Директорії проіснувала на території Гадяцького повіту недовго, з середини грудня 1918 р. і до початку січня 1919 р., тому чогось певного про діяльність «Просвіт» у цей проміжок часу сказати не можна. А ось коли у січні 1919 р. до влади на цій території прийшли більшовики, то роботі тих «Просвіт», які ще залишилися вони перешкод не чинили, хоча і вважали їх контрреволюційними організаціями. За часів Денікінщини «Просвіти», як виразно українські національні організації, припиняють свою діяльність, а їх члени навіть зазнають репресій. Взагалі, це були складні часи. Як повідомлялося у звіті Русанівського осередку «Просвіти» Гадяцькій повітовій політосвіті від 1 червня 1922 р.: «Завдяки різним умовам почасти місцевого характеру, а здебільшого частим змінам влади Т-во занепало. А коли стали помічати утиски організації, як от з боку Гетьманщини і Деникинщини, настала повна руїна - більшість членів розбіглося, документи часто знищені, часто розгублені, із 512 книжок не залишилося майже ні однієї. Тому ніяких

відомостів за ці часи занепаду Т-ва не мається, бо ніяких документів в архіві ніде не залишилось. Відомо тільки, що існувала драмсекція, якою досить часто улаштувались вистави, але ж це не була секція при Т-ві, а група аматорів, що не мала нічого спільного з Т-вом «Просвіта», відомо також, що Т-во багато разів відновлялось, деякий час животіло і знову умірало» [12, арк. 36зв.]. Денікінцями був убитий і скарбник Русанівської «Просвіти» й вони заволоділи коштами осередку [7, арк. 13].

Після вигнання більшовиками денікінської Добровольчої Армії на початку грудня 1919 р. та встановлення советської влади більшість осередків «Просвіт» потроху починають відновлювати діяльність. У більшовиків вже було розуміння того, що «Просвіти» є традиційною (а часто й єдиною) формою культурно-освітньої роботи на селі і тут вони до їхнього, третього, приходу в Україну вже проробили велику культурницьку роботу й пустили глибоке коріння. Крім того, широка розгалуженість мережі просвітянських осередків, концентрація майже всіх інтелектуальних і культурних сил села (місцевої інтелігенції) саме в «Просвітах» змусила правлячу більшовицьку партію піти на співробітництво з ними. А в червні-липні 1920 р. керівництвом КП(б)У було прийнято ряд рішень, які свідчили про їхнє бажання прямо підпорядкувати собі ці організації, перетворивши їх на «свої» структурні елементи, що вели культурницьку роботу на селі. У липні Народним комісаріатом освіти УСРР був розроблений новий зразковий статут, в якому був чітко зафіксований класовий принцип щодо членства в «Просвітах» та пряма залежність цих організацій від повітових відділів народної освіти. Керівництво місцевих «Просвіт» бралось на повне державне утримання. Крім того, Радою народних комісарів УСРР для керівництва всією культурно-освітньою сферою республіки 14 грудня 1920 р. був створений Головний комітет політосвіти. Повітове відділення політосвіти було приписане до Гадяцького відділу народної освіти і фактично вся робота осередків «Просвіт» повіту з 1921 року проводилася під його безпосереднім контролем. На Гадяччині перереєстрація вже існуючих осередків товариства за новим советським статутом проводилася в 1921 р.

Осередки «Просвіт» спочатку всіляко опиралися повному підпорядкуванню своєї діяльності більшовицькій владі. Так, на з'їзді «Просвіт» Гадяцького повіту 8 травня 1920 року представник Саївської «Просвіти» Юрко Сай наголошував, що «Просвіта» безпосередньо організовується самим сільським населенням і працює для цього населення. «Ніхто, ні влада, ні правління не може нав'язати роботу в «Просвітах», бо це не буде мати ніякої користі. Само населення є організатор цих «Просвіт» і йому треба давати те, чого воно бажає» [7, арк. 137зв.]. На це завідувач Гадяцького повітового відділу народної освіти Семен Ключко-Жовнір відповів, що «... Відділ Освіти тільки допомагає в даннім разі, тим більше тим «Просвітам», де в осередку панує сільська буржуазія» [7, арк. 138зв.]. Остаточно ж підкорити своєму впливу «Просвіти» Гадяччини більшовикам вдалося вже в 1921 році, на наступному повітовому з'їзді, який відбувся 24 квітня [11, арк. 22-23зв.].

Завдяки зусиллям підвідділу позашкільної освіти Гадяцького повітового відділу народної освіти та Гадяцької повітової політосвіти у 1921 році кількість «Просвіт» помітно зростає. В цей час осередки товариства засновували (або

відновлювали) навіть інструктори Гадяцької повітової політосвіти. Так, у вересні 1921 р. інструктор Іван Гук відновив «Просвіти» в Капустинцях та Беєвому. Як результат, наприклад, лише в Русанівській волості на початок 1922 р. осередки «Просвіт», крім самої Русанівки, функціонували ще й по таких селах та хуторах як Байрак I і Байрак II, Побиванка, Михайлівка, Лучка, Графчина (Грабщина), Кулябкин, Ющенківка [12, арк. 2]. Як не дивно, але найвищий кількісний злет «Просвіт» у повіті припадає якраз на початок 1922 р. і забезпечений він був більшовицькою політосвітою. На території сучасної Липоводолинщини тоді функціонувало 22 осередки товариства «Просвіта» (Липоводолинський, Русанівський, Берестівський, Кімличанський, Лучанський, Яснопільщанський, Панасівський, Беївський, Саївський, Капустинський, Синівський, Подільківський, Підставський, Хоменківський, Мельниківський, Побиванський, Байракські I-ий й II-ий, Михайлівський, Кулябкинський, Грабщинський, Ющенківський). Але ті ж більшовики «Просвіти» трохи пізніше й зліквідували.

У цей, советський, період постановка спектаклів залишалася основним видом діяльності «Просвіт» повіту. Для прикладу, Підставською «Просвітою» в 1919 році були поставлені такі спектаклі як «Невольник», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Ніч на Івана Купала», «Назар Стодоля» [7, арк. 177]. А драматичним гуртком Капустинської «Просвіти» в період з 15 вересня 1921 р. по 15 вересня 1922 р. були зіграні такі вистави як «Чудо под Красным флагом», «Кум мірошник», «Розумний і дурень», «Наталка Полтавка», 19 лютого 1922 р. - дитяча вистава, «Батькова казка», «Шахтарі», «Бувальщина» [16, арк. 3].

Деякі «Просвіти» займалися ще й хоровою діяльністю. Так, у 1919 р. існували хори при Підставській [7, арк. 41], Липоводолинській [7, арк. 183] та Панасівській [7, арк. 184] «Просвітах». У 1920 році до них додався ще й хори при Синівському [7, арк. 23] та Русанівському [12, арк. 2] товариствах. Крім того, при Капустинській «Просвіті» існував струнний оркестр [14, арк. 1зв.].

«Просвіти» були бідні й тому часто просили допомоги у Гадяцького відділу народної освіти. Синівська «Просвіта» 15 березня 1920 р. просила нотний папір для потреб хору [7, арк. 37], багато осередків просили грошей на дрова й гас, а Побиванське товариство просило «не менш як 25 (двадцять п'ять тисяч) карбованців; 20 (двадцять) тисяч яких піде на купівлю 40 аршин полотна, а остальні 5 (п'ять) тисяч необхідні, як то, купування гвіздків для будівлі сцени, потім заказати печатку» [7, арк. 116].

Розвиток бібліотечної сфери був ще одним із статутних завдань «Просвіт». Точні уявлення про кількість книг у книгозбірнях та їх мову дають відповіді місцевих осередків «Просвіт» на анкети Гадяцького повітового відділу освіти. У книгорзбірні Синівської «Просвіти» на кінець 1921 року було 1240 книг [13, арк. 10зв.], у Русанівської на початок 1920 року було 127 книг українською мовою і 97 - «московською» [7, арк. 13], у Підставській «Просвіті» також на початок 1920 року було 300 книг українською і 20 книг «московською» мовами [7, арк. 41], у книгозбірні Липоводолинського осередку - 70 книг українською мовою і 50 - «московською» [7, арк. 183], у Панасівській «Просвіті» - 213 українською і 21 «московською» [7, арк. 184зв.], у Подільківській 322 книги українською мовою і 188 - «московською» [7, арк.

21]. Капустинська «Просвіта» на час своєї ліквідації у вересні 1922 р. нараховувала у своїй книгозбірні 381 книжку [16, арк. 3]. Як видно, в книгозбірнях спостерігається нестача україномовної книги та велика кількість книг російською мовою як спадок від русифікаторської політики часів імперії. Між іншим, у зв'язку з нестачею україномовної літератури правління Синівської «Просвіти» 12 лютого 1920 р. просило Гадяцький повітовий підвідділ позашкільної освіти «щоб він вжив всіх заходів снабдити Синівське Т-во «Просвіта» українською книгозбірнею, яка б відповідала сучасному менту, бо на великий жаль і досі немає українських книжок» [8, арк. 7зв.].

З часом накази чиновників політосвіти ставали все імперативнішими. Так, Гадяцька політосвіта довела до всіх працівників «Просвіт» повіту плану роботи на березень-квітень 1922 р., де вони повинні були з'ясувати розміри голоду і домагатись аби віруючі віддавали церковні цінності на користь голодуючих; робить їм відрахунки від своєї заробітної плати; боротися з темрявою, відкриваючи школи для неписьменних; у зв'язку з посівною кампанією читати лекції з сільського господарства (тематика: колективне господарство, сівба чистим зерном, повний засів весняного клина, сухостійкі рослини, меліорація); вести антирелігійну пропаганду; вести підготовчу працю до святкування робітничого дня 1 травня тощо [15, арк. 1-1зв.]. Фактично, національна сутність осередків «Просвіт» в результаті такого керівництва більшовиками була вихолощена і самі вони були перетворені в бездіяльні додатки до збюрократизованої повітової політосвіти.

Та незважаючи на всі спроби «розчинити» «Просвіти» у своїх ідеологічно-пропагандистських структурах, у свідомості представників більшовицької влади ці організації продовжували залишатися конкуруючим вогнищем української культури й освіти, кузнею виховання національно-патріотичних кадрів. Вже формально советизовані «Просвіти» й надалі продовжували сприйматися як пристанище «петлюрівської інтелігенції» та «контрреволюції», як провідники «самовільної українізації», завоювати які більшовикам так остаточно і не вдалося. Більшовики чітко собі засвоїли, що центральною в ідеології просвітянського руху є «так называемая «украинская идея», мелко-буржуазное национальное государство - центральная ось этой идеологии. Нетерпимость ко всему неукраинскому (и прежде всего русскому), как к чужому, - характерная психологическая черта просветянина. Неизгладимая печать сельской зажиточной демократии лежит на всем этом движении. Первые годы революции подняли эту среду и крепко спаянную цепь организаций на положение государственного политико-просветительского аппарата Центральной Рады и Петлюровщины» [4, с. 26]. Ось так характеризував у 1922 р. природу просвітянського руху тодішній нарком освіти УСРР Григорій Гринько.

Тому компартією в 1922 р. був взятий курс на ліквідацію цих організацій і заміною їх на селі тими культурницькими установами, за якими не тягнувся оцей смисловий шлейф самостійницького українства. В результаті, восени 1922 р. всі «Просвіти» на території сучасної Липоводолинщини припиняють свою діяльність і перетворюються на хати-читальні та селянські будинки як дівіші установи з комуністичного виховання селянства, хоча б тому, що ці громадські організації повністю контролювалися комнезамами і в них не було

місця «петлюрівщині». Наприклад, у Капустинцях «Просвіта» припинила своє існування 15 вересня 1922 року, а вже 7 листопада на її місці була організована хата-читальня з тими ж самими формами роботи: постановка спектаклів, «видача книжок на дом» з книгозбірні, читання лекцій та обговорення газетних статей [16, арк. 6]. А у Русанівці звіт Гадяцькій політосвіті про виконану в жовтні 1922 р. роботу замість «Просвіти» подає вже волосний культпросвіт тому, «що у Русанівській волості більше ніде не існує т-ва «Просвіта» [12, арк. 50].

Таким чином, протягом своєї короткої шестирічної історії (1917-1922 рр.), існуючи в переломні для історії всієї української нації роки, товариства «Просвіти» на Липоводолинщині забезпечували те культурне піднесення, яке супроводжувало національно-визвольні змагання, а просвітянський рух став основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі у цих процесах. Одним із головних завдань, які об'єктивно виконували «Просвіти» (незалежно від того усвідомлювали їх активісти-просвіт'яни чи ні) була кристалізація українських протонаціональних почуттів у стійкий компонент в свідомості широких народних мас шляхом реактуалізації народного способу життя, поданого в мистецьких та літературних образах (зрозуміло, із додаванням до цих образів уже смислів «українськості»). Саме завдяки діяльності «Просвіт» національні театр, література, хоровий спів, ритуали поклоніння національним «пророкам» стали тими «сильними» формами впливу на народні маси, через які утверджувалася українська національна самосвідомість у сільській місцевості.

1. Бадеева Л. І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у XX столітті: автореф. дис. ...канд. іст. наук / Л. І. Бадеева. Х., 2004. 20 с.

2. Галь-Галь. Небіжниця - «Просвіта» // Газета Гадяцького земства «Рідний край». - 1918. № 60. С. 2.

3. Гарат Р. Діяльність Товариства «Просвіта» в Галичині (1868-1921 рр.) / Р. Гарат, А. Коцур, В. Коцур. Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2005. 167 с.

4. Гринько Г. Очерк истории и системы политпросвета / Г. Гринько // Путь просвещения. 1922. № 2. С. 1-57.

5. Державний архів Київської області (далі - ДАКО), ф. 1447, оп. 1, спр. 9 Звітні матеріали про стан роботи та діяльність товариств «Просвіта» Київщини, Полтавщини, Волині, Гельстафорського українського товариства «Просвіта» (15.07.1917-27.01.1919), 64 арк.

6. ДАКО, ф. 1447, оп. 1, спр. 13 Статистичні відомості товариств «Просвіта» Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Волинської, Чернігівської, Курської, Воронежської губерній, Чорномор'я, Кавказу, Кубані, Сибіру, Бессарабії, Донеччини та Москви, 62 арк.

7. Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО), ф. Р-3283, оп. 1, спр. 25 Протоколи загальних зборів членів і засідань нарад т-в «Просвіта» по Гадяцькому повіту та анкети на них (1.01.1920-26.04.1922), 200 арк.

8. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 27 Протоколи загальних зборів членів Синівського товариства «Просвіта» (7.02.1920-12.02.1920), 8 арк.

9. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 41 Виправдовуючі документи на витрати при влаштуванні вистав Синівською «Просвітою» (12.01.1920-20.11.1920), 53 арк.

10. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 52 Статут Синівської політосвітньої установи «Просвіта» (16.03.1920-12.05.1920), 14 арк.

11. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 84 Протокол Гадяцького повітового з'їзду «Просвіт», виписка із протоколу і відчит про роботу повітполітосвіти, доповідь про роботу Бобринського волвідділу народосвіти (12.04.1921-3.05.1921), 28 арк.

12. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 86 Протокол загальних зборів Лучанського і засідання Ради Русанівського товариств «Просвіта», список, статут і відчити про роботу культосвітніх

- установ по Русанівській волості (31.12.1921-20.11.1922), 53 арк.
13. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 91 Протокол загальних зборів Синівського товариства «Просвіта», статут та відчит про роботу список всіх культосвітніх установ по Синівській волості (17.10.1921-9.02.1922), 14 арк.
14. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 94 Протокол засідання Капустянської політосвіти, її відчит про роботу та відомості про кількість клубів і бібліотек (4.08.1921-8.11.1922), 13 арк.
15. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 186 Протокол політосвітньої наради представників волосних відділів доповідь і списки політосвітніх установ (4.03.1922-23.05.1922), 50 арк.
16. ДАПО, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 205 Протоколи засідань Капустянської політосвітньої Ради і відчити про діяльність політосвітніх установ цієї ж волості (11.11.1922-5.12.1922), 12 арк.
17. Дух К. Я. Без Просвіт // Рідний край. 1918. № 63. С. 2.
18. Євселевський Л.І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. К.: Просвіта, 1993. 128 с.
19. Зелений В. Становлення та діяльність товариств «Просвіта» Катеринославської губернії у 1905-1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Зелений. Х., 2005. 16 с.
20. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919-1939) / І. Зуляк. Тернопіль: Воля, 2005. 943 с.
21. Коновець О. Просвітницький рух в Україні XIX - першої третини XX ст. / О. Коновець. К.: Хрещатик, 1992. 120 с.
22. Лисенко О. В. «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905-1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. В. Лисенко. К., 1998. 24 с.
23. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. Рівне: Вид-ча фірма «Ліста», 1996. 154 с.
24. Спілка «Просвіт» у Гадяцькому повіті // Газета Гадяцького земства. 1917. № 67. С. 3.
25. Справоздання Подільської Просвіти // Газета Гадяцького земства. 1917. № 63. С. 3.
26. Цапко О.В. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (1891-1914 рр.): автореф. дис... докт. іст. наук / О. В. Цапко. К., 1998. 19 с.
27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 1009, оп. 1, спр. 19 Листування з товариствами «Просвіта», управами та ін. установами про відкриття та організацію місцевих просвітніх товариств та філій, надіслання статуту та літератури, передавання Полтавському товариству «Просвіта» майна М. Д. Пищанського, протоколи засідань товариств, списки просвітніх товариств Полтавщини та ін. (5.05.1917 - 31.03.1919), 107 арк.
28. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 161 Справа першого з'їзду місцевих товариств «Просвіта», посвідчення і мандати делегатів (20.09.1917-23.10.1917), 235 арк.
29. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в XX - на початку XXI ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. О. Чугуй. Х., 2008. 22 с.

References

1. Badjejeva L. I. Dijal'nist' tovarystva «Prosvita» na Livoberezhnij Ukraini u HH stolitti: avtoref. dys. ...kand. ist. nauk / L. I. Badjejeva. H., 2004. 20 s.
2. Gal'-Gal'. Nebizhnycja - «Prosvita» // Gazeta Gadjac'kogo zemstva «Ridnyj kraj». - 1918. № 60. S. 2.
3. Garat R. Dijal'nist' Tovarystva «Prosvita» v Galychyni (1868-1921 rr.) / R. Garat, A. Kocur, V. Kocur. Perejaslav-Hmel'nyc'kyj: Knygy-NHI, 2005. 167 s.
4. Gryn'ko G. Oчерк ystoryy u systemy polytprosveta / G. Gryn'ko // Put' prosveshhenyja. 1922. № 2. S. 1-57.
5. Derzhavnyj arhiv Kyi'vs'koi' oblasti (dali - DAKO), f. 1447, op. 1, spr. 9 Zvitni materialy pro stan roboty ta dijal'nist' tovarystv «Prosvita» Kyi'vshhyny, Poltavshhyny, Volyni, Gel'stavors'kogo ukrai'ns'kogo tovarystva «Prosvita» (15.07.1917-27.01.1919), 64 ark.
6. DAKO, f. 1447, op.1, spr. 13 Statystychni vidomosti tovarystv «Prosvita» Kyi'vs'koi', Poltav's'koi', Harkivs'koi', Herson's'koi', Volyn's'koi', Chernigivs'koi', Kurs'koi', Voronez'koi' gubernij, Chornomor'ja, Kavkazu, Kubani, Sybiru, Besarabii', Donechchyny ta Moskvu, 62 ark.
7. Derzhavnyj arhiv Poltav's'koi' oblasti (dali - DAPO), f. R-3283, op. 1, spr. 25 Protokoly zagal'nyh zboriv chleniv i zasidan' narod t-v «Prosvita» po Gadjac'komu povitu ta ankety na nyh (1.01.1920-26.04.1922), 200 ark.
8. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 27 Protokoly zagal'nyh zboriv chleniv Synivs'kogo tovarystva «Prosvita» (7.02.1920-12.02.1920), 8 ark.
9. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 41 Vypravdovujuchi dokumenty na vytraty pry vlashtuvanni vystav Synivs'koju «Prosvitoju» (12.01.1920-20.11.1920), 53 ark.

10. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 52 Statut Synivs'koi' politosvitn'oi' ustanovy «Prosvita» (16.03.1920-12.05.1920), 14 ark.
11. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 84 Protokol Gadjac'kogo povitovogo z'izdu «Prosvit», vypyska iz protokolu i vidchyt pro robotu povitpolitosvity, dopovid' pro robotu Bobryc'kogo volviddilju narosvity (12.04.1921-3.05.1921), 28 ark.
12. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 86 Protokol zagal'nyh zboriv Luchans'kogo i zasidannja Rady Rusanivs'kogo tovarystv «Prosvita», spysok, statut i vidchyty pro robotu kul'tosvitnih ustanov po Rusanivs'kij volosti (31.12.1921-20.11.1922), 53 ark.
13. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 91 Protokol zagal'nyh zboriv Synivs'kogo tovarystva «Prosvita», statut ta vidchyt pro robotu spysok vsih kul'tosvitnih ustanov po Synivs'kij volosti (17.10.1921-9.02.1922), 14 ark.
14. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 94 Protokol zasidannja Kapustjans'koi' politosvity, i'i vidchyt pro robotu ta vidomosti pro kil'kist' klubiv i bibliotek (4.08.1921-8.11.1922), 13 ark.
15. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 186 Protokol politosvitn'oi' narady predstavnykiv volosnyh viddiliv dopovid' i spysky politosvitnih ustanov (4.03.1922-23.05.1922), 50 ark.
16. DAPO, f. R-3283, op. 1, spr. 205 Protokoly zasidan' Kapustjans'koi' politosvitn'oi' Rady i vidchyty pro dijat'nist' politosvitnih ustanov cijei' zh volosti (11.11.1922-5.12.1922), 12 ark.
17. Duh K. Ja. Bez Prosvit // Ridnyj kraj. 1918. № 63. S. 2.
18. Jevselevs'kij L.I. «Prosvita» v Naddniprjans'kij Ukrai'ni: istorychnyj narys / L. I. Jevselevs'kij, C. Ja. Faryna. K.: Prosvita, 1993. 128 s.
19. Zelenyj V. Stanovlennja ta dijat'nist' tovarystv «Prosvita» Katerynoslavs'koi' gubernii u 1905-1922 rr.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / V. Zelenyj. H., 2005. 16 s.
20. Zuljak I. Dijal'nist' «Prosvity» u Zahidnij Ukrai'ni v mizhvojennyj period (1919-1939) / I. Zuljak. Ternopil': Volja, 2005. 943 s.
21. Konovec' O. Prosvitnyč'kij ruh v Ukrai'ni HIIH - pershoi' tretyny HH st. / O. Konovec'. K.: Hreshhatyk, 1992. 120 s.
22. Lysenko O. V. «Prosvity» u suspil'no-politychnomu i kul'turnomu zhytti Naddniprjans'koi' Ukrai'ny (1905-1916 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / O. V. Lysenko. K., 1998. 24 s.
23. Savchuk B. Volyns'ka «Prosvita» / B. Savchuk. Rivne: Vyd-cha firma «Lista», 1996. 154 s.
24. Spilka «Prosvit» u Gadjac'komu poviti // Gazeta Gadjac'kogo zemstva. 1917. № 67. S. 3.
25. Spravozdannja Podil's'koi Prosvity // Gazeta Gadjackago zemstva. 1917. № 63. S. 3.
26. Capko O.V. Dijal'nist' tovarystva «Prosvita» v Ukrai'ni (1891-1914 rr.): avtoref. dys... dokt. ist. nauk / O. V. Capko. K., 1998. 19 s.
27. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (dali - CDAVO Ukrai'ny), f. 1009, op. 1, spr. 19 Lystuvannja z tovarystvamy «Prosvita», upravamy ta in. ustanovamy pro vidkryttja ta organizaciju miscevyh prosvitnih tovarystv ta filij, nadislannja statutu ta literatury, peredavannja Poltav's'komu tovarystvu Prosvita» majna M. D. Pyshhans'kogo, protokoly zasidan' tovarystv, spysky prosvitnih tovarystv Poltavshhyny ta in. (5.05.1917 - 31.03.1919), 107 ark.
28. CDAVO Ukrai'ny, f. 2581, op. 1, spr. 161 Sprava pershogo z'izdu miscevyh tovarystv «Prosvita», posvidchennja i mandaty delegativ (20.09.1917-23.10.1917), 235 ark.
29. Chuguj T. O. Tovarystva «Prosvita» na Harkivshhyni v HH - na pochatku HHI st: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / T. O. Chuguj. H., 2008. 22 s.

Аргюх В. А.

кандидат философских наук, доцент кафедры философии Сумского государственного университета (Украина).

«ПРОСВИТЫ» ЛИПОВОДОЛИНЩИНЫ В 1917-1922 ГОДАХ

В статье прослеживается становление и специфика деятельности ячеек общества «Просвита» на территории современного Липоводолинского района Сумской области в период Украинской революции (1917-1921) и первые годы советской власти. Раскрываются такие формы деятельности общества как организация начального образования, театрального дела, функционирование просветянских библиотек, формирование исторического сознания и конструирование образа поэта Тараса Шевченко как «отца» украинской нации. Отмечается национальный характер деятельности общества.

Ключевые слова: «Просвита», Липоводолинщина, Украинская революция, театр, историческое сознание, образование, библиотеки, Тарас Шевченко.

Artiukh V. O.

PhD (Philosophy), Associate Professor, Department of Philosophy, Sumy State University (Ukraine)

THE “PROSVITA” FELLOWSHIP CENTRES OF THE LYPOVODOLYNA DISTRICT IN 1917-1922

The article covers the peculiarity of activities and the emergence of the “Prosvita” fellowship centres on the territory of the modern Lypovodolyna district of the Sumy region during the period of the Ukrainian revolution (1917-1921) and the first years of the Soviet state.

Such forms of activities of the fellowship as organizing the primary education, conducting theatre performances, maintaining educational libraries, forming the historical consciousness and creating the image of the poet Taras Shevchenko as a “father” of the Ukrainian nation are examined within the article. The national character of the fellowship is emphasized in the current publication.

The fact that the “Prosvita” fellowship centres in the North of Gadiach county were established right after the Ukrainian Central Rada emergence in Kyiv is stated. During the period of UNR the “Prosvita” fellowship centres of the Lypovodolyna district eagerly supported the revolutionary parliament of Ukraine and its policy. Actually they were the representative centres of the Ukrainian Central Rada in the region.

Concerning the relationship of the “Prosvita” fellowship with the Bolshevik authorities the article defines that the latest, though considering the fellowship centres anti-revolutionary, did not counteract their activities in the first half of 1919.

The occupation of the region by the Russian Denikin Voluntary army caused the escalation of the repressions against the members of the fellowship. Since the middle 1920 the Bolshevik authorities began the practice of state controlling. Due to the activity of the Bolshevik political education 22 organizations had been established on the territory of the modern Lypovodolyna district by the beginning of 1922.

The articles comes to the conclusion that during its short six year history (1917-1922) the “Prosvita” fellowship of the Lypovodolyna district provided the cultural ascension which accompanied national-liberation struggles of the Ukrainian people. Moreover, the “Prosvita” movement turned into the main organizational form of engaging the vast strata of the society into the active participation in that process.

Key words: “Prosvita”, Lypovodolyna district, Ukrainian revolution, theatre, historical consciousness, education, libraries, Taras Shevchenko.

Отримано 11.06.2019